

## KELİME ANLAMI

### GENEL BİLGİLER

Sözcük, çoğu zaman, dilin kendi başına anlamı olan en küçük parçası, diye tanımlanır. **Ağaç, hayal, dost** gibi sözcükler buna örnektir. Bazı sözcükler ise tek başına anlam taşımayıp diğer sözcüklerle bir araya geldiğinde belli bir anlam ifade eder: **için, gibi, göre** vs.

ÖSS’de sözcük anlamına dayalı sorular değişik soru biçimleriyle karşımıza çıkar. Kimileri “Aşağıdakilerden hangisinde altı çizili sözcük mecaz anlamıyla kullanılmıştır?” gibi bilgiye dayalı olduğu halde, kimileri “Aşağıdakilerden hangisinde “gün” sözü ötekilerden farklı anlamda kullanılmıştır?” gibi sözcüğün cümle içindeki yorumuyla ilgilidir. Hatta yoruma dayalı sorular sözcük anlamıyla ilgili soruların çoğunu oluşturur.

### GERÇEK, MECAZ VE YAN (YAKIŞTIRMA) ANLAM

**Gerçek anlam**, bir sözcüğün temel anlamıdır; buna sözcüğün ilk akla gelen anlamı ya da sözlükteki ilk anlamı da denir. Bir sözcüğün diğer anlamları gerçek anlamından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Örneğin “Burun” dendiğinde aklımıza ilk gelen, insanın bir organıdır. Öyleyse; “Burnundaki benler onu öyle tatlı gösteriyordu ki...” cümlesindeki “burun” sözü insanın bir organı anlamında olduğundan gerçek anlamında kullanılmıştır. Ancak aynı söz; “Bugünlerde burnu büyüdü kimseleri gözü görmüyor.” cümlesinde insanın bir organı anlamını vermekten çok uzaktır. Temelde bu, gerçek anlamdan doğmuş ancak tamamen farklı bir özellik kazanmıştır.

İşte sözcüğün gerçek anlamından tamamen uzaklaşarak kazandığı bu anlama **mecaz anlam** diyoruz.

Bir de sözün, çoğu kaynağın mecaz anlama dahil ettiği ancak mecaz anlamdan biraz farklı olması yönüyle yan anlam ya da yakıştırma diye de anılan bir anlamı vardır. Yukarıda verdiğimiz “burun” sözünü “Ayakkabımı

biraz küçük almışım; burnu ayağımı sıkıyor.” cümlesinde ele alalım. Buradaki “burun” sözü gerçek anlamda değildir; çünkü “insanın bir organı” ifadesini taşıyor. Tam olarak mecaz anlama da girmez; çünkü temelde gerçek anlamla yakın bir ilgisi vardır. Ayakkabının o kısmına burnun denmesinin nedeni insanın burnuna konum itibarıyla benzerliğidir. İşte sözcüğün, gerçek anlamında karşıladığı varlığa şekil benzerliğinden dolayı başka bir varlığa verilmesine **yan anlam** ya da **yakıştırma** denir.

## **SOMUT VE SOYUT ANLAM**

Sözcükler varlıkları ve kavramları karşılar. Varlık, madde olarak bulunan yani duyu organlarıyla algılanabilen bir nitelik taşır. Örneğin; ağaç, yeşil, kalem gözle; soğuk, ıslak dokunmayla; ses, gürültü işitmeye; koku koklamayla; acı, ekşi tatmayla algılanabilir. İşte duyu organlarımız yardımıyla algılayabildiğimiz bu sözcüklere **somut anlamlı** sözcükler denir.

Oysa üzüntü, sevgi, özlem, hasret, rüya gibi sözcükleri herhangi bir duyumuzla algılayamayız; bunların sadece kavram olarak var olduğunu kabul ederiz. İşte bu tür sözcüklere de **soyut anlamlı** sözcükler denir.

Bir sözcük her zaman somut olamayacağı gibi her zaman soyut da değildir. Bir cümlede somut olan sözcük başka bir cümlede soyut anlam taşıyabilir. Örneğin; “Bu iki çizgi arasındaki açı kırk beş derece vardır.” cümlesindeki “açı” sözcüğü ölçülebilen bir değer taşıdığından somut anlamlıdır. Aynı sözcük “ Sen bu sorunu hangi açıdan ele aldın?” cümlesinde, ölçülebilen bir değer olmaktan çıkmış, mecaz anlam kazanarak soyut bir kavramı karşılar duruma gelmiştir.

## **TERİM ANLAM**

Herhangi bir bilim, sanat ya da meslekle ilgili özel bir kavramı karşılayan sözcüklere **terim** denir. Yeni bulunan bir kavram, yeni bir terimle karşılanabileceği gibi, günlük hayatta kullanılan bir sözcüğe özel bir anlam

verilerek de karşılanabilir. Örneğin “ağız” sözü “Adamın ağzında diş kalmamış, hala genç gibi davranıyor.” cümlesinde gerçek anlamında ve günlük kullanımıyla. Aynı söz “İstanbul’da büyümüş; ama Karadeniz ağzıyla konuşuyor.” cümlesinde dilbilgisinde bir tanım olan “yöresel konuşmalara dilde verilen karşılık” anlamına gelerek bir terim oluşturmuş. Ya da “İrmağın ağzı toprakla dolmuştu.” cümlesinde olduğu gibi “ırmağın denize karıştığı yer” anlamında kullanılarak coğrafi bir terim olmuştur.

## **EŞ ANLAM**

Aynı kavramı karşılayan farklı sözcükler **eş anlamlıdır**. Örneğin “ayakkabı” sözü ile “kunda” sözü aynı nesneyi karşıladıkları için eş anlamlı sayılır. Ancak bir sözcük daima başka bir sözcükle eş anlamlı olmaz. Bazen aynı sözcük farklı cümlelerde eş ya da farklı anlamlar da taşıyabilir. Cümlenin gelişine göre eş anlamlılık durumu değişir. Örneğin; “Çocuğun kara gözleri, büyüleyiciydi.” cümlesindeki “kara” yerine “siyah” diyebiliriz. Ancak “Ah alnımın kara yazısı!” sözündeki “kara” yerine “siyah” getirilemez. Çünkü “kara” sözü cümlelerin ikisinde de farklı anlamlar veriyor. Dolayısıyla ikinci cümlede mecaz anlama geldiği için yerine “siyah” sözcüğünü getiremiyoruz.

## **KARŞIT (ZİT) ANLAM**

Birbirine karşıt kavramları karşılayan sözcüklerdir. Karşıt anlamlı sözcükler iki zıt noktayı belirtirler. Örneğin; “güzel” sözcüğünün karşıtı “itici” olamaz çünkü iticilikte sevimlilik anlamı da vardır. Oysa “güzel” sözü sevgiyi beraberinde ifade etmez. Bunun karşıtı ancak “çirkin”dir. Aynı durum eylemlerde de görülür. Örneğin; “sevmek” eyleminin karşıtı “sevmemek” değildir. Çünkü “sevmek” iyi bir duygunun varlığını bildirir. Sevmemekte ise bu duygunun bulunmadığı anlamı vardır. Oysa karşıtlıkta, olan duygunun tam karşıtı olmalıdır; bu da “nefret etmek”tir. Bu nedenle karşıtlıkla olumsuzluğun farkını görmek önemlidir.

## DEYİM

En az iki sözcükten meydana gelen, sözcüklerden en az birisi mecaz anlamıyla kullanılan, cümlede eylem bildiren söz öbekleridir. Deyimi oluşturan sözcükler çoğu zaman kendi anlamlarından uzaklaşmış görülürler. Örneğin; “Haberı duyunca etekleri zil çaldı.” cümlesinde “etekleri zil çalmak” çok sevinmek anlamına gelen bir deyimdir. Ancak burada etek, zil, çalmak sözlerinin sevinmekle bir ilgisinin olmadığı açık.

Bazı deyimlerde ise sözcükler gerçek anlamlarını tamamen yitirmemiş olabilir. Örneğin; “Yükte hafif pahada ağır ne varsa getirin.” cümlesindeki altı çizili deyimde “yük” ve “paha” sözcüklerinin gerçek anlamlı olduğu açıktır.

Deyimler genellikle bir eylem bildirir. Bu nedenle bir eylem gibi çekimlenebilir. Bu yönüyle atasözlerinden farklılık gösterir. Atasözleri daima cümle halinde bulunup yargı bildirirlerken, deyimler mastar olarak da kullanılabilir. Örneğin “küplere binmek” deyimdir ve “sinirlenmek” anlamındadır. Mastar halinde de anlamlıdır. Ancak bu açıklamaya uymayan deyimler de vardır. Örneğin, “Dün az kalsın kaza yapıyordum.” cümlesinde altı çizili söz deyim olarak verilmiş. Biz bu deyimı “az kalmak” şeklinde mastar olarak kullanamayız. Aslında bir eylem de bildirmeyen bu tür sözler, deyimlerin genel niteliklerine pek uymaz.

## ATASÖZÜ

Yıllar önce söylenmiş, dilden dile aktarılarak günümüze kadar gelmiş, öğüt bildiren, genel kural niteliği taşıyan söz öbekleridir. Genellikle kesin bir yargı bildiren cümleler biçiminde görülür.

Atasözlerinin söyleyeni belli değildir. Sadece mecaz anlam veren atasözü olabileceği gibi, sadece gerçek ya da hem gerçek hem mecaz anlam taşıyanlar da vardır. Örneğin; “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.” atasözü

sadece mecaz; “Dost ile ye iç, alışveriş etme.” sadece gerçek”; “Taşıma su ile değirmen dönmez.” hem gerçek hem mecaz anlam verir.

## **SESTEŞ (EŞSESLİ) SÖZCÜKLER**

Yazılışları aynı, anlamları arasında hiçbir ilgi bulunmayan sözcüklerdir.

Örneğin;

Bir göl de içimiz aydınlansın.

Bu göl bahçesini çok severim.

cümlelerinde altı çizili sözlerin yazılışları aynıdır. Ancak birincisi eylem, diğeri çiçek ismi olan bu sözler arasında hiçbir anlam ilgisi yoktur. Öyleyse bunlar sesteş sözcüklerdir.

## **ÖZDEYİŞ (VECİZE)**

Kim tarafından söylendiği bilinen özlü sözlerdir. Genellikle evrensel nitelikler gösterir.

Düşünüyorum, öyleyse varım.

Descartes

## **YANSIMA SÖZCÜKLER**

Doğada duyulan seslerin taklit edilmesiyle oluşan sözcüklerdir. Bu sözcüklerde ses-anlam ilişkisi güçlüdür. Bu tür sözcükler sese dayalı olduğundan çoğu dilde benzerlik gösterir.

Çalılıktan çıtır çıtır sesler geliyordu.

Köpek acı acı havlıyordu.

Su şırıl şırıl akıyordu.

cümlelerinde altı çizili sözler yansımadır.

Yansıma sözcüklere benzeyen ancak ses ilgisi bulunmadığından yansıma denmeyen sözcükler de vardır.

Güneş pırıl pırıl parlıyordu.

Işıl ışıl bir güne merhaba dedik.

cümlelerinde altı çizili sözler sese dayalı olmadığından yansıma değildir.

## İKİLEME

Sözün anlamını pekiştirmek, onu zenginleştirmek ya da değişik anlam ilgileri oluşturmak için iki sözün bir araya getirilmesiyle oluşan söz öbeğidir. İkilemeler yapıca ve anlamca farklılıklar gösterir.

### a. Aynı sözcüğün tekrarıyla yapılabilir.

Usul usul sınıfı terk etti.

Koşa koşa geldi.

### b. Yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla yapılabilir.

Yalan yanlış sözlerle ortalığı karıştırdı.

Artık kimsede ar namus kalmadı.

### c. Karşıt anlamlı sözcüklerin tekrarıyla yapılabilir.

Aşağı yukarı iki aydır kimse uğramadı buraya.

İşin aslını er geç öğreneceğim.

### d. Biri anlamlı biri anlamsız sözcüklerle yapılabilir.

Eğri büğrü yollardan denize ulaştık.

İçeriye ufak tefek bir adam girdi.

### e. Her ikisi de anlamsız sözcüklerle yapılabilir.

Ivır zıvır eşyaları tavan arasına kaldırdık.

Böyle efte püfte sebeplerle oyalama beni.

**f. Sözcüklerden biri ya da her ikisine ekler getirilerek yapılabilir.**

Beni baştan aşağı şöyle bir süzdü.

Onunla başa baş mücadele etti.

Her ikileme cümleye değişik bir anlam katar.

Yüzüme acı acı gülümsedi. (kuvvetlendirme)

Gideli aşağı yukarı iki gün oldu. (ihtimal)

Ivır zıvır eşyaları atın. (değersiz)

Caddede sıra sıra ağaçlar vardı. (çokluk)

**AD AKTARMASI**

Benzetme ilgisi kurmadan bir sözün başka bir söz üzerine kullanılmasıdır.

Bunda, parça söylenip bütün, genel söylenip özel çağrıştırılabilir.

“Biz hilale şan arayan gemicileriz.”

dizelerinde “hilal” sözü bayrak yerine kullanılmıştır.

“Bu derste Fikret’i okuyacağız.”

sözünde “Fikret” sözü Fikret’in şiirleri anlamında kullanılmıştır.